

Doğukan Bozkurt

*Bahçeşehir Üniversitesi - Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Başlangıçta sosyal ve ekonomik bir bunalım olarak ortaya çıkan, devlet yöneticileri ve halkın da dahliyle gittikçe körüklenen, on altıncı yüzyıl sonu ve on yedinci yüzyıl başında Anadolu coğrafyasında büyük bir anarşiye sebep olan, etkileri ise uzun bir süre devam eden Celali İsyanları, şüphesiz ki imparatorluğun tarihi boyunca Anadolu'da karşı karşıya kaldığı en ciddi kalkışmalarından birisidir. 1519'da Anadolu'nun Bozok vilayetinde ayaklanan Şeyh Celal'den bu yana Anadolu ayaklanmalarının ekseriyetine verilen “Celali” adı, bu dönemde birçok farklı isyan hareketine karşı toptancı bir bakış açısına sahip merkezin adlandırması ile kendiliğinden oluşan bir isimdir. Anlaşıldığı üzere Anadolu coğrafyasını uzun süre kasıp kavuran, başta sosyal ve ekonomik olmak üzere devletin askeri ve idari yapısını da etkileyen bu isyanlar, hak ettiği şekliyle pek fazlaca incelenip değerlendirilmiş değildir. Bu noktada literatüre katkıda bulunan en önemli eser Mustafa Akdağ'ın “Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları” olarak karşımıza çıkıyor. Bu kısa değerlendirme ve tanıtım yazımızda amaç, Celali literatürü içerisinde önemli bir yer tutan bu eseri tanıtmak ve konuya yaklaşımını da kavrayabilmektir.

Akdağ'ın eseri Celali literatürü içerisinde bugüne değin yapılmış olan en kapsamlı çalışma olarak görülüyor. Eserin giriş kısmında, bu zamana dek Celali İsyanları'na olan yaygın bakış açısını -ki çoğu Osmanlı kroniklerine dayanan sığ bakış açıları ve belli başlı kalıpları içerir-sayıp dökmenin yanı sıra, bu karmaşanın tüm aktörlerini bizlere tanıtarak başlıyor. Akdağ'a göre temelde sıkıntılar daha on altıncı yüzyılın başından itibaren başlamıştı ve bu sıkıntıların temeli kesinlikle iktisadi meselelerdi. Bu noktada yazarın kullandığı kaynakları etraflıca tanıtması, hem okuyucu hem de yazan için kaynakların ikili bir tenkit sürecinden geçmesine vesile olduğu söylenebilir. Kullandığı kaynaklar arasında bu buhranı yaşayan döneminin çağdaş Osmanlı kronikleri ile “Ahkam” ve “Mühimme” defterlerine de yer veriyor. Bu defterler şüphesiz ki merkezin hükümlerini içerdikleri için Osmanlı'nın bu olaylara bakışını yansıtmaları açısından mühim. Bu defterlerin aynı zamanda divana gönderilen mazharları(1) ve şikayetleri de içerdiğini düşünürsek, bize o dönem yaşananlara dair ipuçları vermesi bakımından önemli oldukları anlaşılıyor. Eserin ilerleyen bölümlerinde yazarın Mühimme ve Ahkam defterlerindeki mazharlara çokça yer vererek merkezin bunlara karşı ne gibi hükümler verdiğini de gözler önüne seriyor ki, bu yazarın eser boyunca bolca kullandığı bir metodolojik yaklaşım. Bu noktada yararlandığı en önemli kaynaklardan birisi de divan kayıt defterleridir, burada merkezi bürokrasinin yani divan hükümetinin kayıtları tutulur. Öte yandan çeşitli tahrir defterlerine ekonomik, sosyal ve askeri olmak üzere daha birçok faktörü ortaya koymak noktasında göz gezdirmek gerektiğine yazar tarafından değinilmiş. Dahası kadı sicillerinin bu eserde oldukça bol kullanılan bir kaynak olması bizi şaşırtmamalı. Çünkü eser, isyan bölgesi olan Anadolu coğrafyasında yaşayan halkın sosyal, ekonomik sıkıntılarını ve buna dayanarak gelişen muhtelif olayları ortaya koyarak ilerlemek metodolojisine sahip olduğu için, bu defterler yazara eşsiz bir imkan sunuyor. Öte yandan yazarın çokça yararlandığı bir diğer kaynakta “Amasya Tarihi” adlı çalışmadır. Yerel bir tarih kaynağına odaklanmak, isyana Anadolu'dan bakmak anlamına da gelebilir. Bu da bize Osmanlı kronikleri dışında daha geniş bakış açısına erişebileceğimiz bir imkan sağlar.

Yazarın metodolojik bir seçenek olarak başvurduğu kadı sicillerinden oldukça sık yararlandığını söyleyebiliriz. Bu, olguyu açıklamak açısından olayların kadı sicilleri eliyle gözler önüne serilmesidir ki ne kadar eksiklik barındırsa da bize önemli fikirler verebilir.

Fakat kadı sicillerine konu olan olaylar belirli hukuki çatışmalar olduğunu asla unutmamalıyız. Bunlar doğası gereği çözümlenemeyen ekstrem durumlardır. Zaten bundan dolayı mahkeme konusu olmuşlardır. Bu noktada yazarın çizdiği tablo kadı sicillerine dayanan bir taşra tasviridir ki, neresinden bakılırsa bakılsın eksiklik de teşkil eder. Ayrıca şunu da unutmamalıyız; Osmanlı İmparatorluğu'nda halk kadı mahkemesine başvururken belirli bir ücret ödemek durumundaydı. Bu noktada fakir reyanın ya da köylülerin kadı mahkemelerine sıklıkla başvurması pek mümkün görünmüyor. Öte yandan konar-göçerlerin de bu mahkemelerin kapsama alanı dışında tutulabileceğini söyleyebiliriz. Böyle bakınca kadı mahkemelerinden yola çıkan bir sosyal tarih perspektifi boşluğu dolduramasa da elimizdeki en önemli verileri teşkil ettiği için son derece mühim. Diğer bir yandan söz konusu kadınların eğitilmiş kimseler olması da bizlere ayrıca bir tartışma konusu açar. Eğitilmiş bir kadının reyanın davalarını gördüğü bir mahkeme kaydı, nasıl bir çerçeve haline getirilerek o defterlere işleniyordu? Bu tutanaklar, söz konusu dünya görüşlerinin süzgecinden geçirilerek işlenmiş olabilir. Dolayısıyla bizler kadı sicillerini okurken, tarihi her belgede olduğu gibi belirli bir kritik sürecinden geçirmek mecburiyetindeyiz. Bunları salt kanıtlar olarak almak, saydığımız gerekçelerden ötürü sakat bir sonuç doğurabilir.

Mustafa Akdağ

Eserin Anadolu topraklarında daha on altıncı yüzyılın başından itibaren çizdiği iktisadi darlık portresi önemli. Olayların temeline bu iktisadi darlığı yerleştiren Akdağ, şüphesiz ki bu isyanlara başta ekonomik olarak bakıyordu. Akdağ'ın, özellikle klasik anlatıda aktarıldığı

şekliyle söz konusu isyanların Anadolu Türkmenlerine atfedildiği, Safevi Devleti tarafından desteklendiği ve Kızılbaşlık iddialarıyla bezendiği tezine pek rağbet etmediği anlaşılıyor. Bu noktada Akdağ'ın konuya politik bir çerçeveden baktığını düşünüyorum. Ayrıca "suhte" ayaklanmalarını bu isyanların önemli bir yerine koyması şüphesiz ki Akdağ için söz konusu ayaklanmaların salt Türkmen Kızılbaş grupların sorumluluğuna yıkılması karşı geliştirdiği bir refleks olarak görülüyor. Suhteler, kadı ve müderris olmak için eğitim alan yatılı medrese talebeleriydiler. Yaşanan iktisadi darlık bu kimseleri de vurmuştu ve geleceklerinden oldukça ümitsizdiler. Medreselerde ki doluluk oranı nedeniyle mezun fazlası veren bu kurumlardan çıkan suhteler, bir kadı ya da müderris olarak atanmakta zorluk çekiyorlardı. Bu nedenle ufak gruplar halinde "eşkiyalık" faaliyetlerine başlayarak çapula çıkmışlardı. Biz bunu yazarın kadı sicillerine yansıyan münferit olayları ve merkezin bunlara dönük taşraya ilettiği buyruklarına göre çizdiği tabloda oldukça net bir şekilde görebilmekteyiz. Ayrıca medreselerde yatılı ve toplumdan tecrit bir yaşam sonucunda homoseksüel eğilimleri artan bu kimselerin ahlaki bir çöküntüye de öncülük ettiklerine değinen yazar, şüphesiz ki olayın bu kısmına biraz olsun spekülâtif yaklaşmıştır. Sonuçta medrese geleneği doğuda uzun yıllardır süregelen bir eğitim modeliydi. Bunun homoseksüel eğilimlere on altıncı yüzyılda tıpkı yazarın çizdiği tablo gibi birden bürünmüş olması pek rasyonel olmasa gerek.

Öte yandan levent gruplarının bu isyandaki dahline büyük önem veren yazarın temelde haklı olduğu düşünülebilir. Bu kimselerin başıboşluğu ve haydutça yaşam tarzı Anadolu'da asayiş bozan başlıca unsur olarak görülüyor. Ayrıca ekonomik olarak çiftini bozan bu köylülerin tımar ricalini ve devleti temelden sarsan bir ekonomik dönüşümüne sürüklediği kanaatinde olan yazarımızın konuya eksik baktığı da düşünülebilir. Çünkü on altıncı yüzyılda coğrafi keşiflerin etkisiyle piyasaları istila eden Amerikan gümüşünün bolluğu Osmanlı topraklarında da etkili olmuştu. Artık paranın bol olduğu fakat ürünün az olduğu bir tablo oluşmuştu. Bu noktada tımar sistemi gibi, ekonomik gelirin bir yıl gibi uzun bir dönemde ancak gelebildiği, ürün odaklı ve nakit olmayan getiriye dayanan bir sistem elbette yetersiz kalmıştı. Bu noktada tımar sistemi eski tarzı aynı ekonomik sistemi simgeliyordu ve işlevini kaybediyordu. Nakdi ekonomi kuvvetlenmişti. O nedenle hem çift bozanların durumu, hem de seferlerin yükünü çeken küçük tımar sahiplerinin de isyanlara katılması ulaşılabilir bir sonuçtur. Ama bu noktada nakdi ekonominin getirdiği bazı değişimler ve piyasadaki nakit para ihtiyacı göz ardı edilmemelidir. Tımar sistemi şüphesiz ki bu ekonomik dönüşüm sonucunda oluşan yeni sistemin bir parçası değildi ve yalnızca çiftini bozanların toprağını terk edip gitmesiyle darbe almadı. Bu nakit para ihtiyacı hem halkı hem devleti yeni bir ekonomik sistemin gerekliliğine inandırdı. Mukataa denilen vergi sistemi işte bu koşullarla oluştu. Devlet, vergi gelirini belirli bir süreliğine mukataa ile iltizama verdi. Nakit bir para karşılığında sattı. Bu satılan gelirler arasında tımar arazileri de vardı.

Tüm bunların yanı sıra on altıncı yüzyılın ortalarında yaşanan siyasi iki olay(2) Anadolu'nun idari yapısından önemli değişikliklere sebep oldu. Özellikle Bayezid ve Selim arasında yaşanan taht savaşında, leventler ve düşük dereceli sipahinin kapıkulu olmak vaadiyle şehzadelerin ordusuna yazılmaları üzerinde yazarın da durduğu gibi önemle durulması gereken bir konudur. Savaş kazanan ve vâliht olan Selim'in bunları beslemek adına kendi idari bölgesinden uzak başka sancakların dahi güvenlik hizmetlerini üstlendiğini görüyoruz.(3) Ayrıca tahta çıktığı sırada kapıkulu vaadiyle yanına topladığı bu levent ve sipahilerin mevcut kapıkulları arasında ne denli huzursuzluklara sebep olduğu Zigetvar Seferi dönüşü ordunun "cülus" bahşışı bahanesiyle ayaklanmasıyla kendisini göstermiştir. Öte yandan Bayezid tarafında kalanlar ise Anadolu'da yaşanan asayiş bunalımında işin neresinde yer alıyorlardı şeklindeki bir sorunun da önemle üzerinde durulması gerekir. Bunlar hem mağlup olan tarafta yer aldıkları için isyankar ilan edilmiş hem de elde etmeyi tasarladıkları

kapıkulu olma şansını da kaybetmişlerdi. Kısacası gelecekte pek ümidi kalmamış başıbozuklar olarak Anadolu coğrafyasında çapula çıkmak için biçilmiş kaftandılar.

Diğer bir yandan altı bölük halkının -Kapıkulu Sipahileri- Şehzade Bayezid vakasından sonra Anadolu sancaklarında ikameti idari, ekonomik, sosyal ve kültürel birçok sonuç doğurmuş olduğu söylenebilir. Biz bu altı bölük halkının ticari ve zirai faaliyetlere giriştiğini hatta ilerleyen süreçte güçlenerek bazılarının ayanlar haline geldiklerini de biliyoruz. Öte yandan adaletnamelerin önemine değinen yazar bunların değişen içeriklerinin halkta yansımalarının olduğuna inanıyordu. Adaletnamenin doğu devlet geleneğinin olağan bir parçası olduğunu biliyoruz. Bu Osmanlı'da yansıtıldığı gibi bozulan işlerin sonucunda padişahlar tarafından yayınlanmaya başlayan bir yeni tip ferman gibi gösterile gelmiştir. Mesela Akdağ, Üçüncü Murad tarafından yayımlanan adaletnamenin Celali İsyanlarında adeta bir dönüm noktası olduğuna inanıyordu. Bu adaletnamenin halka, ehli örf(4) karşı silahlanın şeklindeki önerisine değinen yazar bunun Celali İsyanlarının alevlendiren, sıradan reayayı da bu isyan furçasına katan bir dönüm noktası olduğuna inanıyor ki bunun böyle olması pek muhtemel değil. Adaletnamelerin sembolik bir maiyeti vardı ve meydanlarda okunmaktan başka bir bağlayıcılığı olduğunu söylemek güç. Sonuçta birinin buna dayanarak silahlanıp giriştiği işleri, kadı huzurunda adaletnameyi referans göstererek savunması şüphesiz ki mümkün değildi ve örneği de kadı sicillerinde yoktur. O nedenle adaletnameler yazarın aksettirdiği gibi bu olayların şekillenmesinde o denli önemli olmasa gerek.

Ayrıca devletin yaşanan sıkıntılara karşı etkin bir eylem gücü oluşturamadığı görülüyor. Mesela çoğu zaman merkeze gelen mazharlar birbirleri ile çelişiyordu. Bu merkezin karar alma noktasında tutarsızlığa düşmesine sebep olmuş ve etkin mücadele yürütmesini engellemişti. Yazar bunu ehli örf ile ehli şer'i kesiminin arasındaki çekişmeye bağlıyor. Bu ne derece böyleydi, bilmek güç. Ayrıca taşradaki devlet temsilcilerinden bir kısmının görevlerini istismar ettiğini görüyoruz. Bu dönemde denilebilir ki eşkiya ve devlet de iç içe geçmişti ve bunların arasındaki sınırlar hiç net değildi. Söz konusu eserde Akdağ bunu yansıtın önemli bir çerçeve oluşturmayı başarmış görünüyor.

Sonuç

Sonuç olarak yazar dönemle alakalı 'Büyük Kaçgun' tabirini oldukça yerinde özetlemiş. Bu kaçgun kırlardan şehirlere olmasından ziyade köylerin coğrafi yerlerinin değiştirilmesi şeklinde daha çok eşkiyanın ulaşamayacağı sapa ve dağlık yerlere köylerin taşınması olarak tezahür etmişe benziyor ki bu da klasik literatürü derinden sarsacak önemli bir sonuca bizleri götürüyor. Fakat son olarak belirtmek gerekir ki yazarın ideolojik yaklaşımlarla giriştiği romantik bir takım yorumlar, mesele Ortaçağ Osmanlı taşrasında işkence yöntemini insan haklarına aykırı diye eleştirmesi ise ayrıca eserin akademik ciddiyetine uygun olmayan bir yaklaşımı barındırıyor.

Dipnot

- (1): Osmanlı İmparatorluğu'nda taşradan merkeze gönderilen çeşitli raporlar.
- (2): Şehzade Mustafa'nın katli ve sonrasında 1556 yılında Kanuni'nin şehzadeleri Bayezid ve Selim'in taht için birbirleri ile savaşması. Bu açıkça Osmanlı'nın yaşadığı bir iç savaşı ve Anadolu coğrafyasının zaten bozulmuş olan dengelerini iyice sarstı.
- (3): Mesela bir cinayet zanlısının yakalanması ve ondan şerren işlediği cinayet adına vergi alınması ki bu Cürum Resmi olarak adlandırılır. Önemli bir gelir kaynağıdır. Şehzade Selim, Manisa Sancağı'nı idare ederken Hüdavendigâr Sancağı'nın asayiş işlerine maddi bir ek gelir

olsun diye üstüne almıştı.
(4): Taşradaki askeri devlet görevlileri.

Kitap:Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - Celâlî İsyânları*, Yapı Kredi Yayınları.

Kaynakça

İNALCIK, Halil, "Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 1300-1600", Yapı Kredi Yayınları, Çeviri: Ruşen Sezer, İstanbul 2016.

- "Tımar", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

- "Adaletnameler", Türk Tarih Kurumu Belgeler, Cilt:2, 1965.

TURAN, Şeraffettin, "Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları", Bilgi Yayınevi, İstanbul 1997.

İLGÜREL, Mücteba, "Celali İsyânları", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 7, 1993.

PAMUK, Şevket, "Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914", İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

AKDAĞ, Mustafa, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:3, Sayı:4, 1945.